

РОЛЯТА НА УЧИТЕЛИТЕ И УЧИЛИЩЕТО КАТО ФАКТОР ЗА ФОРМИРАНЕ НА ЕЗИКОВИТЕ НАГЛАСИ

Руска Станчева

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН

Красимира Алексова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Изследването представя отговорите на три въпроса от национално представително социологическо изследване на езиковите нагласи на българите, проведено през 2017 г. Отговорите на респондентите съдържат информация за ролята на училището и на учителите при формиране на отношение към грамотността. Анализът на данните сочи, че учителите са важен фактор при формирането на езиковите нагласи *гордост и осъзнаване на нормата*.

Keywords: language attitudes; school; teachers; literacy

1. За проекта за изследване на езиковите нагласи на българите

През 2017 г. в Института за български език на БАН започна изпълнението на проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния българския книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“⁽¹⁾.

Това е първото в България широкомащабно проучване на езиковите нагласи към книжовния български език. То е насочено основно към: 1. определяне на мястото на книжовния език в структурата на националната идентичност; 2. проучване на степента, в която книжовният език изпълнява символните си функции; 3. анализиране на връзките между писмения книжовен език и устната реч; 4. изследване на отношението на българите към конкретни граматични норми в динамика.

Първата фаза от работата по Проекта бе съсредоточена основно върху: разработване на теоретична рамка (Stancheva, 2017); съставяне на въпросник за социологическо изследване; провеждане на национално представително социологическо изследване⁽²⁾; първичен прочит на данните от изследването. Данните от изследването съдържат богата информация за езиковите нагласи на българите

те и представят отношението им към редица аспекти на функционирането на българския книжовен език като официален в съвременната комуникация.

Изследването е изключително ценно с това, че за пръв път дава обратна връзка на всички заинтересувани страни, ангажирани с провеждането на политики и взимането на управленски решения, имащи отношение към официалния език.

Понастоящем се изпълнява втората фаза от Проекта, чиято основна цел е детайлен социолингвистичен анализ на данните от въпросника.

2. Училището и книжовният език

Част от въпросите в социологическата анкета са свързани със сферата на образованието. И това е съвсем разбираемо от гледна точка на съществената роля на книжовния език в тази сфера. В училищното образование книжовният български език (в по-висока степен в писмената си форма и в по-малка степен в устната си форма) изпълнява две основни функции – на *средство за обучение* и на *предмет на обучение* (Naredba, 2016).

Като предмет на обучение (т.е. като учебна дисциплина) българският книжовен език се изучава през целия курс на средното образование, като акцентът в обучението е върху усвояването и прилагането на задължителните за сферата на официалното общуване кодифицирани писмени норми (правописни, граматични, пунктуационни, лексикални, стилови).

Функцията на българския книжовен език като средство за обучение (т.е. като език, на който се преподават отделните учебни дисциплини и се оценяват знанията и уменията на учениците) играе изключително важна роля за поддържане на кодифицираните писмени норми в състояние на стабилност и за възприемането им като еталон за правилност в официалното общуване (писмено и устно).

Данните от социологическото проучване на езиковите нагласи, направено през юли 2017 г., съдържат важна информация и за отношението на българите към ролята и мястото на образованието за личностната реализация, а така също и за ролята на учителите в процеса на формирането на грамотността и за ролята ѝ за успешното социално включване на личността.

Убедено може да твърдим, че събирането на данни за езиковите нагласи и анализът им се вписват в рамката на новите изследователски подходи в обучението по български език.

3. Цел, задачи и обект на настоящата работа

Основната **задача** на настоящата работа е да представи отговорите на три въпроса от социологическата анкета, имащи пряко отношение към ролята на учителите за формирането на мотивация за грамотност и на положителни езикови нагласи към българския книжовен език. Основните ни **цели** са свързани с извличане на информация за мнението на пълнолетните българи: за ползата и мотивацията да се пише правилно; за причините, поради които не се спазват

писмените правила; и за източниците, от които се правят езикови справки. **Обект** на изследване в работата е в каква степен според анкетираните учителите (респ. училището) играят роля за формирането на определени езикови нагласи.

4. Емпиричните данни

Анкетата, от която са извлечени въпросите по-долу, е представителна по следните демографски признаци: възраст, пол, местоживеене. Приложена е тристепенна гнездова извадка с вероятности, пропорционални на размера на общината. За извадкова рамка е използван модифициран картографски метод (по Leslie Kish). Приложен е методът на полустандартизирано face-to-face интервю по домовете на респондентите.

По-долу са представени въпросите в анкетата, засягащи ролята на учителите при изграждането и развиването на грамотността (посочени са с номерацията им в анкетната карта):

9. Това, че мога да пиша правилно на български: (Отговорите се четат, отговор на всеки ред)

1. Да	2. Не	CE1	2	Ž3	4
1. ме изпълва с гордост					
2. ми носи престиж в очите на околните					
3. ми помага да изграждам кариерата си					
4. ме отличава от повечето хора около мен					
5. е поощрявано / е било поощрявано от семейството ми (родители, роднини и т.н.)					
6. е поощрявано от приятелския ми кръг					
7. е поощрявано / е било поощрявано от учителите ми					

18. Откъде най-често правите справки, когато искате да пишете без грешки?

(Отговорите се четат, само 1 отговор)

1. От речници
2. От учебници
3. От Службата за езикови справки при БАН
4. От учители
5. От приятели и роднини
6. От интернет
7. От друго място..... (Моля, посочете откъде)
8. Не правя справки

17. Защо според Вас не се спазват писмените правила на българския книжовен език?

(Отговорите се четат, възможни са до 3 отговора)

1. Защото не са достатъчно добре усвоени (в резултат на липса на старание за усвояване от страна на обучаваните)

2. Защото са забравени

3. Защото не е необходимо да се спазват в някои сфери

4. Защото няма надеждни източници за справка в интернет, като речници и граматики

5. Защото правилата за писане често се променят

6. Защото правилата за писане не са формулирани на достъпен език и остават неясни за част от хората

7. Защото правилата за писане са противоречиви

8. Защото към правилата няма достатъчно и ясни примери

9. Защото преподаването на правилата в училище не е добро

10. Защото правилата за писане влизат в противоречие с говоримия език

Разработването на посочените въпроси има отношение към въпроса за степента, в която в съзнанието на респондентите присъстват следните езикови нагласи: на *гордост* (която е индикатор в каква степен книжовният език изпълнява функцията *престижност* в публичната комуникация) и нагласата *осъзнатост на нормата* (като индикатор за *еталонната функция* на книжовния език) (Garvin, 1993; Stancheva, 2017).

5. Коментар на емпиричните данни³⁾

Нека да обсъдим разпределението на отговорите на Въпрос 9, представени във фигурата по-долу.

Въпрос от анкетната карта: 9. Това, че мога да пиша правилно на български⁴⁾:

(Отговорите се четат, отговор на всеки ред)

1. Да	2. Не	1	2	3	4
1. ме изпълва с гордост					
2. ми носи престиж в очите на околните					
3. ми помага да изграждам кариерата си					
4. ме отличава от повечето хора около мен					
5. е поощрявано / е било поощрявано от семейството ми (родители, роднини и т.н.)					
6. е поощрявано от приятелския ми кръг					
7. е поощрявано / е било поощрявано от учителите ми					

Въпросът съдържа 7 позиции (подвъпроси 1 – 7), като респондентите трябва да изразят съгласие или несъгласие с всяко едно от посочените твърдения.

Целта е да се изведе степента, в която всяко от посочените твърдения (подвъпроси) е фактор за правилното писане (т.е. за владееенето на кодифицираната писмена норма).

Графика 1. Относителни дялове в %⁵⁾ на причини и ползи за правилното писане

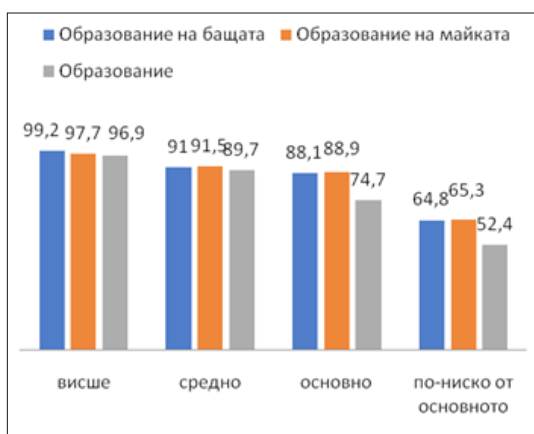

Отговорите на този въпрос, представени на Графика 1, са категорично свидетелство за първостепенната роля, която респондентите отреждат на учителите като най-значим фактор в процеса на осъзнаване на книжовните норми и изграждането на умения за прилагането им в писмен текст. Този извод се налага от значителното преобладаване на положителните отговори, че правилното писане е резултат от въздействието на учителите (88.2% отговорили с „Да“).

Нека по-нататък да разгледаме фактора „Роля на учителите“ за изграждане на умения за правилно писане във връзка с няколко социални променливи, при които е налице отчетлива връзка с отговора на подвъпрос 7 от Въпрос 9 в анкетата.

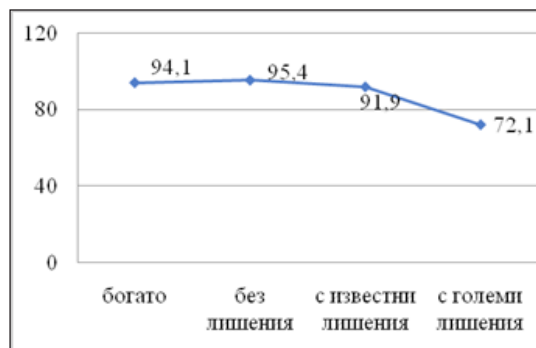
Личи тясната обвързаност на фактора „Роля на учителите“ във връзка с променливата „Образователен статус на респондентите“ (собствен и на родителите им поотделно) – вж. Графика 2.

Графика 2. Относителни дялове в % на причини и ползи за правилното писане

Според графика 2 факторът „Роля на учителите“ за изграждане на умения за правилно писане има най-голяма значимост за групата на респондентите с висше образование и за тези, чиито родители са с висше образование.

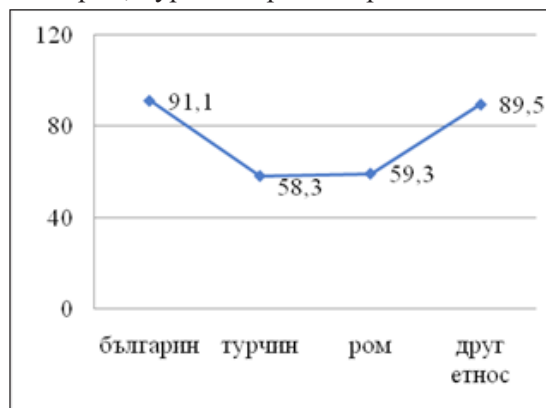
Съвсем очаквано, значимостта на фактора „Роля на учителите“ намалява значително (до 52.4%) при респондентите с по-ниско от основно образование. Но въпреки това този фактор се оказва значим, като цяло, за всички респонденти (88.2%).

Графика 3. Относителни дялове на факторен признак „Роля на учителите“ според жизнения стандарт

живеещите без лишения обвързват жизнения си стандарт пряко с образованието си и с учителите като основен субект в образователната система.

Оказва се, че от гледна точка на етноса на респондентите ролята на учителите при усвояването на писмените норми е най-отчетливо заявена при анкетираните, самоопределили се като „българи“ и „друг етнос, различен от българин, турчин и ром“. При останалите два етноса – турчин и ром, мнението за тази роля на учителите

На Графика 3 личи отчетливо и връзката между жизнения стандарт на респондентите и фактора „Роля на учителите“ за изграждане на мотивация за правилно писане.

Прави впечатление, че самоопределилите се като *живеещи без лишения* анкетираните изтъкват в най-висока степен ролята на учителите за изграждане на мотивация и умения за спазване и прилагане на писмените норми. С над една пета по-малко са самоопределилите се като *живеещи с големи лишения*. Вероятно

мнението за тази роля на учителите показва значително снижаване (вж. Графика 4), което би могло да се дължи на отношението към образованието, като цяло у тези две групи анкетираните.

Графика 4. Относителни дялове в % на факторен признак „Роля на учителите“ според етническата принадлежност

Представа за ролята на учителите за изграждане на умения за правилно писане дават и отговорите на Въпрос 18 от анкетата:

18. Откъде най-често правите справки, когато искате да пишете без грешки?

(Отговорите се четат, само 1 отговор)

1. От речници
2. От учебници
3. От Службата за езикови справки при БАН
- 4. От учители**
5. От приятели и роднини
6. От интернет
7. От друго място..... (Моля, посочете откъде)
8. Не правя справки

Отговорите на този въпрос съдържат 8 позиции, като от респондентите се иска да посочат само един отговор, за да изведат един от източниците на информация и да елиминират останалите.

Като цяло, прави впечатление, че делът на тези, които имат необходимост да правят справки, за да пишат правилно, е 61.1% от респондентите. Като предпочитан (надежден) източник са посочени речниците (25.7%), следва интернет (23.4%). На учителите като източник на информация за правилно писане се падат едва 0.9% от всички, които търсят езикови справки. Трябва да подчертаем, че става въпрос за самооценки на респондентите, а не за реалното състояние на нещата.

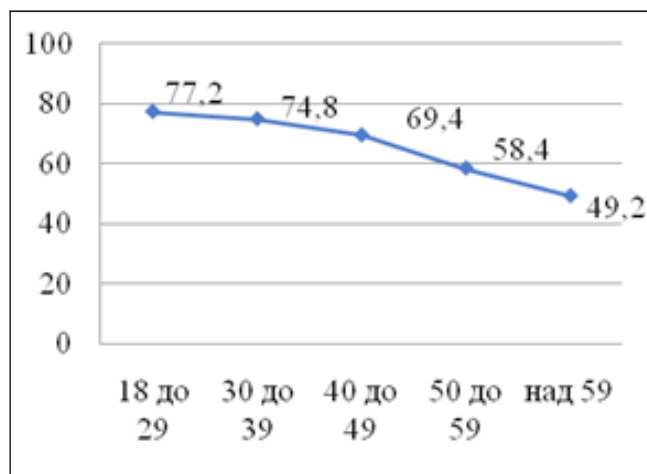
На пръв поглед, този процент (0.9%) е съвсем незначителен. Създава се представата, че отговорите тук влизат в противоречие с отговорите на подвъпрос 7 на въпрос 9 от анкетата, който отрежда първостепенна роля на учителите при изграждането на мотивация и на умения за спазване на писмените правила.

За да се тълкуват адекватно данните при отговорите на въпрос 18, би трябвало да се вземат предвид няколко факта. Необходимо е най-напред да се отчете структурата на представителната извадка на социологическото изследване (най-вече че в изследването участват само пълнолетни български граждани), т.е. такива, които са напуснали в огромното си мнозинство системата на задължителното образование и нямат пряк ежедневен контакт с учители.

Важно е също да се изтъкне, че над 60% от респондентите са посочили, че изобщо не правят справки, свързани с правилното писане. Това може да се тълкува по няколко линии: или че тези 60% смятат, че притежават достатъчна увереност в знанията си от училище, или че отдават малко значение на правилното писане. Не би трябвало да се отхвърлят и други предположения – че в преобладаващата си част респондентите не са ангажирани пряко професионално с проблемите на правилното писане,

че ежедневието им не изисква работа с представителни писмени текстове. Когато са изправени пред необходимостта да пишат, у тези, които не припознават правилното писане като необходимост, надделява въпросът *какво да се пише* над въпроса *как да се пише*, т.е. в езиковото си поведение дават превес на инструменталната функция на езика.

Наред с това обаче ролята на учителя като основен субект в системата на образованието личи много отчетливо от възрастово разпределение на онези, които правят езикови справки.

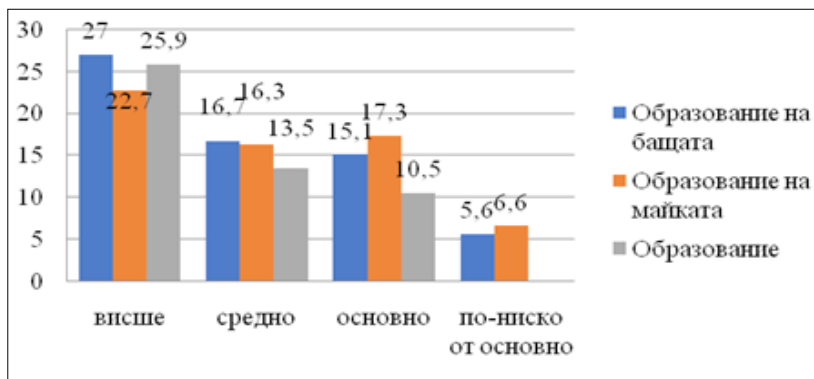

Графика 5.
Разпределение
по възраст на правещите
езикови справки

Отчетливо високият дял на хората от 18 до 29 г. (77.2% на Графика 5) в категорията на търсещите езикови справки от някой от посочените във въпрос 18 източници дава основание да се твърди, че днешното българско училище създава мотивация у българите да бъдат грамотни, и че грамотността се припознава като ценност. (Тук не на последно място би трябвало да се отчете и ролята на инструмента задължителна матура по български език и литература, въведен от 2008 г.).

Необходимо е да се разгледат и отговорите на въпроса за търсещите справки за спазването на писмените правила по отношение на променливата *степен на образованието* на респондентите и на техните родители (вж. Графика 6).

Графика 6 сочи, че най-активни сред правещите езикови справки са българите с висше образование (собствено и на родителите им). Този факт би могъл да получи обяснение с високата степен на мотивация у тези респонденти да се придържат стриктно към правилата на писмения език, с интереса им към езика като феномен, както и с разбирането, че е възможно да настъпват промени

Графика 6. Относителни дялове на респондентите, извършващи езикови справки, според образованието на респондентите и образованието на родителите им (в %)

при задължителните писмени правила (както става във всяка значима област на обществения живот). Очевидно е, че този сегмент от респондентите свързват стремежа си към спазване на писмените правила като проява на грамотност и като желание да се поддържат създадените трайни навици от образователната система (в частност от учителите като основен субект в тази система).

Първичният прочит на отговорите на Въпрос 9 (подвъпрос 7) и на Въпрос 18 (подвъпрос 4) дава представа за ролята на учителите като значим фактор за изграждане на положително отношение към правилното писане. Като цяло, не би било пресилено на този етап от изследването да се твърди, че учителите, като основен субект на образователния процес, са фактор, способстващ за формиране у българите на следните езикови нагласи: *гордост* (най-вероятно повече в личен, отколкото в общостен план) и *осъзнаване на нормата* (Garvin, 1990: 96).

За да се допълни картината за ролята на учителите при овладяването на задължителните писмени правила, ще привлечем и данните от отговорите на Въпрос 17 от социологическата анкета, който е структуриран с 10 възможни отговора, от които респондентите могат да посочат до три от отбелязаните твърдения.

17. Защо според Вас не се спазват писмените правила на българския книжовен език?

(Отговорите се четат, възможни са до 3 отговора)

1. Защото не са достатъчно добре усвоени (в резултат на липса на старание за усвояване от страна на обучаваните)

2. **Защото са забравени**

3. *Защото не е необходимо да се спазват в някои сфери*

4. *Защото няма надеждни източници за справка в интернет, като речници и граматики*
5. *Защото правилата за писане често се променят*
6. *Защото правилата за писане не са формулирани на достъпен език и остават неясни за част от хората*
7. *Защото правилата за писане са противоречиви*
8. *Защото към правилата няма достатъчно и ясни примери*
9. ***Защото преподаването на правилата в училище не е добро***
10. *Защото правилата за писане влизат в противоречие с говоримия език*

На Графика 7 представяме данни за причините, посочени от анкетираните, за нарушаване на писмените правила.

Графика 7. Причини за неспазване на писмените правила

Както личи от данните на Графика 7, най-голяма тежест респондентите дават на три от посочените във въпроса възможни причини:

- недостатъчно добро усвояване (в резултат на липса на старание за усвояване от страна на обучаваните) – 73,8%;
- защото правилата са забравени – 51,5%;
- защото преподаването на правилата в училище не е добро – 27,4%.

Би могло да се заключи, че и трите най-често изтъквани причини имат пряко отношение към системата на българското образование и в частност – към преподаването на предмета български език. Тези причини несъмнено могат да се обвържат с качеството на преподаването на учебния предмет „Български език“ в българското училище. Посочената на първо място *липса на мотивация у учениците* поставя големия въпрос за търсенето на ефективни преподавателски подходи, които да изграждат във висока степен мотивация за овладяване на писмените правила.

Изтъкването на причината *забравяне на правилата* от половината от респондентите вероятно се посочва основно от онези, излезли от системата на

образование. Възрастовото разпределение на тези респонденти определено насочва към подобен извод – най-малко сред изтъкналите тази причина са от групата на 18 – 29-годишните (44.6%) и тези, които са отбелязали, че в момента учат (47.9%). Все пак обаче е смущаващ сравнително високият процент на посочилите тази причина от разглежданите две групи. Това означава, че правилата като че ли са изучавани немотивирано, повърхностно и незадълбочено, без да се отчитат значимостта и практическата им стойност в дългосрочен план за социалната реализация на индивида.

Недобротото преподаване на правилата като причина за неспазването им е посочено от 27.4% от анкетиранияте и е третата по-важност причина според тях. Най-критични към преподаването на правилата в училище са следните социални групи: *домакините* (46.7%) (на които вероятно се налага да помагат на децата с домашните), *учещите в момента* (33,3%) и *определилите се, че живеят богато* (35,3%).

Тежестта на това мнение изисква то да бъде коментирано. Посочването на причината *недобро преподаване* сред основните за неспазването на писмените правила отново поставя въпроса за необходимостта от изграждането на трайна мотивация у учещите в процеса на обучението по български език в средното училище. Тя може да се постигне, ако обучението по български език следва най-вече принципа „*Не за училището – за живота да се учим!*“⁽⁶⁾. Прилагането му в обучението по книжовен език в средното училище означава да се изгражда представата, че спазването на книжовните норми е необходимо условие за успешно социално включване, професионална реализация и личностна удовлетвореност.

Зад посочването на тази причина като съществена за неспазване на правилата стои и големият въпрос за съотношението *теоретична – практическа насоченост* на обучението по български език. Не би било пресилено, ако допуснем, че до голяма степен неспазването на задължителните писмени правила се дължи тъкмо на даването на превес в обучението по български език на теоретични знания без пряк изход в писмената практика, на което се дължи и забравянето им. Разпространяването на практиката от последните 10 – 15 г. в университетите да се въвежда дисциплината *Езикова култура* за студентите в първи курс, също е доказателство за дефицита на базисни книжовноезикови умения на студентите.

Третата по значимост според респондентите причина за неспазването на писмените правила, а именно *недобротото им преподаване* в училище, още поставя редица въпроси, засягащи качеството на обучението по български език: доколко е обосновано обединяването на език и литература в един предмет (с разпределение на хорариума 50/50), за необходимостта от поддържаща квалификация на учителите по български език във връзка с разпространяването на добри практики на преподаване на книжовните норми в посока на тясното обвързване на теоретичните знания с практически умения и пр.

Останалите причини за неспазването на правилата са доста по-слабо избрани от респондентите и затова засега няма да ги коментираме.

6. Заключение

В заключение можем да обобщим, че анкетираните отчитат като определено значима ролята на училището и на учителите за овладяването и прилагането на правилата на книжовния език. Това се отнася в най-голяма степен по отношение на изграждане на мотивацията за грамотност. На този етап от изследването може да се твърди, че учителите, като основен субект на образователния процес, са определено фактор, способстващ за формиране у българите на езиковите нагласи *гордост* и *осъзнаване на нормата*.

Причините за нарушаване на писмените правила обаче респондентите отново обвързват до голяма степен с обучението по български език в системата на училищното образование. В този смисъл очакванията на анкетираните (и на българите), като цяло, са да се подобри ефективността на училищното образование в посока на трайно овладяване и прилагане на книжовните норми от учениците.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Проектът е финансиран от ФНИ и се изпълнява от екип от 9 учени от три научни организации: Институт за български език на БАН (базова организация), СУ „Св. Кл. Охридски“ и Института за икономически изследвания на БАН.
2. Социологическото изследване бе проведено от агенция „Екзакта Рисърч Груп“ с 1000 интервюирани лица в 125 гнезда в 92 населени места в периода 5 – 12 юли 2017 г.
3. На този етап се ограничаваме с по-общ коментар на получените данни. Задълбоченият социолингвистичен анализ на данните от социологическото изследване е обект на втория етап от работата по Проекта, който стартира от началото на 2019 г.
4. Въпросите са повторени с оглед на по-добрата четимост на текста.
5. Началната обработка на емпиричните данни и представянето им в графичен вид е направено от гл. ас. д-р Ивайло Янков и гл. ас. д-р Борис Гюров от ИИИ на БАН.
6. Сенека Младши.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Naredba (2016): Naredba № 6 от 11.08.2016 г. за усвояването на българския книжовен език. ДВ, бр. 67 от 26.08.2016 г. [*Наредба № 6 от 11.08.2016 г. за усвояването на българския книжовен език. ДВ, бр. 67 от 26.08.2016 г.*].

- Stancheva, R. (2017). A Theoretical Framework for the Study of the Public Attitudes towards Contemporary Bulgarian Literary Language as a Factor in the Codification of Its Norms. *Bulgarian Language*, LXIV, Prilozhenie 2017, 11 – 40. (In Bulgarian) [Станчева, Р. (2017). Теоретична рамка на изследването на обществените нагласи към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му. *Български език*, LXIV, Приложение 2017, 11 – 40]
- Garvin, P. (1993). A conceptual framework for the study of language standardization. *International Journal of the Sociology of Language*, Volume 100-101, Issue 1, 37 – 54.

THE ROLE OF THE TEACHERS AND THE SCHOOL AS A FACTOR IN THE FORMATION OF LANGUAGE ATTITUDES

Abstract. The study presents the answers to three questions from a nationally representative sociological survey on the language attitudes of Bulgarians conducted in 2017. Respondents' answers contain information on school and teachers role regarding literacy. Analysis of the data indicates that teachers are important factor in formation of language attitudes **pride** and **awareness of the norm**.

✉ **Dr. Ruska Stancheva, Assoc. Prof.**

Institute for Bulgarian language
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski prohod Blvd., bl. 17
Sofia, Bulgaria
E-mail: r.stancheva@ibl.bas.bg

✉ **Prof. Dr. Krasimira Aleksova**

Sofia University
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
Sofia, Bulgaria
E-mail: krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg